

Szemelvények felhasználása a történelemórán

I. Szépirodalom

Előjáróban egy fontos elvet kell leszögezнем: a történelemóra nem irodalomóra, nem irodalmi ankét. (Fordítva is igaz!) Nem lehet, hogy a szépirodalmi szemelvény túltengjen a történelmi anyag rovására. Emlékszem olyan történelemórára, amely gyönyörű irodalomóráként zajlott, de olyan irodalomórára is, amelyet a legszakképzetebb történelemtanár is megirigyelhetett volna. Mire azonban a történelmi aláfestés megtörtént, alig maradt idő az irodalmi anyag vázlatos ismertetésére, bár nem volt az óra korszakot bevezető óra. Bölcs mérséklet mindkét viszonylatban; kellő mértéktartás, tanári önfegyelem, s megvan a helyes egyensúly.

Témám kibontásában előbb is helyénvalónak tartom, ha foglalkozunk a szükségesség kérdésével. Mi teszi szükségessé a szépirodalmi szemelvények használatát a történelemtanításban, miért van egyáltalán helye, lehetősége a szemelvények felhasználásának?

A szépirodalom művészi. fokon és módon tükrözi a kor történelmi valóságát; művészi módon közelíti meg letűnt korok történelmi valóságának tipizált, általánosított jelenségeit, eseményeit. Míg tehát a történelem inkább az egyesről, a sajátosról vázlatosan formál képet, addig a szépirodalom a vázolatot tipizálja, általánosítja, részletes tartalommal tölti meg; olyanná formál korokat, hősöket, amelynek lehetnek volna, úgy rajzol meg politikai, társadalmi eseményeket, ahogyan történhetek volna. Bár letűnt eseményeket történtté tenni újra még a szépirodalom varázsvesszőjével sem lehetséges, de úgy, vagy hasonlóan meg eleveníteni, s művészet erejével átélelni, ha az egészet nem is, de a részt részletesen megrajzolni, s ezáltal élményt nyújtani, a szépirodalomnak módjában van. Míg a történelmi tényanyagot előadó, a történelmi korokat, változásokat jellemző céllal feltáró tankönyvek korlátozott terjedelemmel, szűkreszabott tartalommal vázlatosan rajzolják az érintett kor politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális világát, addig a szépirodalom szinte korlátlan lehetőséggel rendelkezik az előadás, a tartalom és terjedelem tekintetében egyaránt. Éppen ezért hatás szempontjából rendkívüli előnyökkel bír a történelmi munkákkal szemben, ha nem csupán a hitelességet, a tudományosságot tekintjük, hanem a történelem nevelői funkcióját is.

A történelmi hitelesség szempontjából sem megvetendőek a történelem bizonyos korszakában keletkezett „korhű” művek. Gyakran s feltehetően nagyobb hitelességgel rendelkeznek azok, a kor valóságát tükröző szépirodalmi művek, amelyek a szabadságért rajongó művész alkotó tevékenysége nyomán keletkeztek, mint az udvaronc-történészek kétes értékű megállapításai, amelyeknek „hitelességét” a hatalomkiszolgálás, a napi politikai irányzatok szolgai dicsőítése labilissá, értéktelenné teszi. Míg Homérosz Iliásza nyomán megtalálták Troját, addig Hérodotosz „hiteles adatait” nagyon is kétségbe kell vonnunk. Hol a határ a költői képzelet, amely a krónika írókat is áthatotta, s a pontos, tudományos értékű történeti feljegyzések között? A történeti események valóságát ha nem is, de körülményeit, lefolyásának módját, színterét, idejét a történeti hitelesség szempontjából gyakran s az idők során többször, többféleképpen is „áthitelesítették”. Éppen ezért helytelen a szépirodalmi művek elutasító kezelése, de kritika nélküli felhasználása is. Pillanatig sem kétséges, hogy Egyiptom társadalmi helyzetét őszintébben, igazabban, hitelesebben mondja el „A paraszt panasza” c. mű szerzője, mint a fáraók sírjának kőbevésett feljegyzései, amikor így ír:

„Dzsehuti-Nekht, amikor meglátta a paraszt szamarait, melyek nagyon megtetszettek szívénem, így szólt:

— Ó, bár volna valamiféle kitűnő istenszobrom, hogy elrabolhassam ennek a parasztnak a holmiját!

Dzsehuti-Nekht háza pedig ott volt a part szélén az út torkolatánál, mely szűk volt és nem széles, szélessége egy ruhányit tett ki. Egyik oldala víz alatt volt, a másik oldalán árpa volt. Így szólt Dzsehuti-Nekht kísérőjének:

— Eredj és hozz nekem egy lepedőt a házamból!

Ezt azonnal hozták neki. Akkor ő kiterítette a part szélére, úgy, hogy rojtos széle a vízben volt, beszegett széle az árpán.

A paraszt mindenki útján ment. Így szólt Dzsehuti-Nekht:

— Maradj vesztég, paraszt! Vagy rálépsz a ruhámra?

Így szólt a paraszt:

— Tetszésed szerint teszek, jó az én utam!

Akkor a paraszt felfelé ment.

Így szól Dzsuhuti Nekht:

— Hát az árpám neked út, paraszt?”

Végül is szegény paraszt akármerre lépett, hibát követett el, mire elvettrék szamarait, holmiját, sőt:

„Akkor megragadott egy zöld tamariszkusz vesszőt, összeverte vele a paraszt minden tagját, elvette szamarait, és bevezette azokat birtokára.

A paraszt meg igen-igen sírt a gonoszság miatt, amit rajta elkövettek.

Így szól Dzsuhuti-Nekht:

— Ne olyan hangosan, paraszt! Te a Hallgatás Urának földjénél vagy!”

Tíz napig könyörgött a paraszt, de nem kapta vissza holmiját, így elment a nagy ház előjáróhoz, Meru fia Renzihez, akinek olyan ékesen panaszkodott, hogy az a paraszt panaszait írásba foglaltatta, s a fáraóhoz terjesztette, ki úgy látszik irodalom kedvelő uralkodó volt — kivételes szerencséjére a parasztnak —, mert szép sirámaiért a fáraó és a nagy ház előjáró Dzsuhuti-Nekht ellen fordult, s „a parasztnak adták, valamint minden vagyonát örökre” ... (A paraszt panaszai, Dobrovits Aladár fordítása, Helikon kiadás.)

Nem kell ennyire sem visszamennünk a történelemben. Az elmúlt történelmi korszak „hiteles történelmé” nem a kor „nagy” történészei rajzolták meg, hanem százszor igazabban, s hívebben őrizk József Attila sorai:

„Megvallattak, hogy vérzett a húsunk,
Elvtársunk, ki még sétálsz, mint a fény,
gondolj reánk, kik fel-le futkosunk
és messze nézünk cellánk szögletén.
Lágyult az izmunk, fekhelyünk kemény,
Eledelünket kiköpi a szánk
gyomor- s tüdőbajt ítétek reánk
s ha nem pusztulunk, elpusztítanak.
Még harcolunk, de testünk oly sovány,
Testvér, segítsd a lebukottakat!

(József A.: Lebukott)

Ahhoz, hogy biztos kézzel nyúlhassunk a szépirodalmi művekhez a történelemtanításban való felhasználás céljából, alapos tudományos tájékozottságra van szükségünk mind történelmi, mind irodalmi vonatkozásban, de világnézeti szempontból is. Pusztán csak a hangulat, a hatás fokozására semmiképpen sem használhatunk fel részleteket olyan írók műveiből, akik ellentétes világnézetet vallanak. Sem olyan művek részleteit, amelyek különben a történelmi fejlődés, a haladás ellen foglalnak állást, ha egy-egy rövid része alkalmasnak tűnik is felhasználásra. Éppen ezért a szemelvények kiválogatása nem tűr felületességet. Alapos, elmélyült, tudományos és tudatos munka legyen, amely permanensen illeszkedik bele a történelemtanár pedagógiai és szakmai tevékenységébe. Ajánlható az a mód, hogy az olvasó tanár kezeügyében mindig legyen papír és írószerszám, s ha olvasás közben olyan részlethez jut, amely használható munkájában, azt feljegyezhesse, magát a művet, címét, íróját, kiadót, a kiadás idejét, a fejezet, illetve a lapszámot, s talán még azt is, hol lehet a könyvet könnyen megszerezni, ha nem az övé. Feljegyezheti, hogy melyik osztályban, milyen témakörben használhatja fel. Helyes, ha tanmenetébe is bejegyzi. Magam a tankönyvbe is bejegyzem. Így évek múlva olyan gyűjteményre tehetünk szert, amely vetekedik a legszakszerűbben összeállított szemelvénygyűjteménnyel is, mert magunk állítottuk össze, mireánk van szabva, s ez nem mellőzendő szempont! Ha a könyv sajátunk vagy iskolai könyvtári tulajdon, halványan, ceruzával jelöljük meg a kérdéses részt (megbocsátható közvagyon rongálás!), lássuk el cédulával, felírva a cédula kilátászó szélére, hogy mire vonatkozik. A szemelvényként való felhasználás szempontjából meg kell különböztetnünk a szépirodalmi műveket korban keletkezettekre, „korhűekre” és „utószülöttekre”. Míg az előbbiek aránylag kis számban állanak rendelkezésünkre, addig az utóbbiak szinte kimeríthetetlenek. Míg az előbbiekből a történetírás is gyakran merít, forrásként használva, addig az utóbbiak felhasználása gondot okoz, s csak „feltételesen” vehetők igénybe. Különség közöttük történelmi hitelességükben, tudományos értékükben, hangulatkeltés, érzélem, képzelet és akarat formáló erejükben rejlik, viszont a világnézet, jellemnevelés vonatkozásban egyik éppen úgy nélkülözhetetlen, mint a másik. Az utóbbiak között is vannak olyan művek, amelyek komoly kutatás, anyaggyűjtés, hiteles források és feldolgozások felhasználása alapján íródtak. Gárdonyi, Mikszáth, Móricz stb. művei. Éppen ezért nem tudjuk mire vélni azt a megállapítást, amely Gárdonyi, illetve Móricz műveiből kiemelt szemelvényeket történelemtanításban használatlanoknak nyilvánítja, bár olvasatásukat feladatként, tantárgyi koncentráció keretein belül véleményezi. (A történelemtanítás módszertana c. egyetemi jegyzet 63. lap.) Úgy hiszem,

hibát követnének el, ha Eger fennállásának kérdését nem Dobó szavaival mondanánk el. Gárdonyi Egri csillagok című műve alapján:

„Dobó felkelt.

Az aranyos sisakot a fejére tette, a vörös bársony kapitányi palástot a vállára. És bal kezét a kardján nyugtatva szólott:

— Kedves barátaim és védők társaim, a falakat láttátok, most már a falakon belől való erőt is ismeritek. Ebben a várban van most a maradék ország sorsa.

A teremben csend volt. Minden szem Dobón függött.

— Ha Eger elesik, utána nem állhat meg se Miskolc, se Kassa. Az apró várakat lerázza a török, mint a diót. És akkor Magyarországot beírhatja a történelem a halottak könyvébe... Az egri vár erős, de ott a szolnoki példa, hogy a falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében... Itt mindenki a hazát védi. Ha vér kell, vérrrel. Ha élet kell, élettel. De ne mondhasa azt ránk a jövő nemzedék, hogy azok a magyarok, akik 1552-ben itt éltek, nem érdemelték meg a magyar nevet.”... (267. l.)

S mennyire megragadóan, szinte lélegzet elállítóan, ugyanakkor tömören írja le az ostrom egyik döntő pillanatát. (336. l.) Vagy azt a megrázó pillanatot, amikor a török elmegy a vár alól:

„Ahogy nézegetik a török sátorok különös csendességét és népszerűségét, egyszercsak azt mondja valaki, úgy vélekedésképpen:

— Elmentek...

Mint a sebesen harapódzó tűz a száraz avaron, ismétlődik a szó szanaszét a várban:

— Elmentek! Elmentek!

És egyre hangosabb örömmel:

— Elmentek! Elmentek!”... (450. l.)

Hasonlóan kár lenne lemondani a könnyűlovas harcmódor leírásáról (Gárdonyi: Láthatatlan ember 194. l.)

„A kürtös hátrálót fúj.

A lovak megfordulnak, rántani sem kell őket: értik a jelet: megfordulnak, s visszafelé röpülnek egy futamnyira.

Az armorikok és frankok nagy rajban hurrognak utánunk.

De a mi futásunk... csefutas csupán.

Már a száguldás közben hátrakapunk az íjért, s felvonjuk. Az új kürtjelre megfordulunk, s rájuk zúditjuk a nyilainkat. Jaj azoknak, akik elől voltak! Némelyik olyanná válik, mint a sündiszó. Dőlnek le lovastól.

— Csákányt elő!”...

Bethlen jellemzése, hogyan gondoskodik legapróbb részletekig Erdély dolgában Móricz Erdély c. trilógiájából röviden megoldható:

(Bethlennek) „... most nagy gondolat jutott eszébe, s mindjárt ki is mondta:

— ... meg kell tudnom, mim van az országban... Az ispánoknak most rögtön kiadom, hogy írják össze ki-ki a maga kerületében, hány mester, hány kalmár s hány hasznavehető vagyon. Tudnom kell, mire számíthatok... Hány fegyverkovács, hány szekérgyártó s kerékfűvő, ötvös, fazekas, szűcs, varga, szabó... Számat kell szedetnem mindenről, mert így vaktában sem tervezni, sem számítani nem lehet...” (Erdély II. k. 28. l.)
... „Hat esztendőre kontemplálom Erdély felépítését. Búzával s más kenyérbélivel három év alatt remélem, hogy rendbe tudom hozni a hazát. Iparban minden a bányáktól függ... Ha elég vasat tudok dagasztani a földből s ha megbírom nyitni az arany-és ezüsbányákat, ... akkor nem lesz baj.” (187. l.)

A felhasználhatóság szempontjából nem bírálhatjuk el egyetlen az epikus és lírai szépirodalmi alkotásokat. Míg az előbbieket részletesen beszélnek a korról, történelmi hősookról, eseményekről stb., s a társadalmi, gazdasági, politikai valóságot egybeforrottan vetítik képzelteti elemekkel, legyenek bár prózai vagy verses alkotások, addig a költemények, eltekintve az elbeszélő költeményektől, a kor emberének az érzelmeit, lelkivilágát, a valósághoz való viszonyulását szövegezik meg, s világnézetéről formálnak képet. Pár sor, s szinte tiszta képet kapunk a középkor vallásos szemléletéről a Roland-énekből, amikor a haldokló Roland a kardját, hogy pogány kézbe ne kerüljön, össze akarja törni, de nem bírja, s így szól hozzá:

„Óh, Durendal, óh, Szent, óh, tündöklő te!

Aranyfogódban van erekye bőven:

Szent Péter foga, Vazul vére csöppje,

Uramnak, Szent Dénesnek hajafürtje,

Szűz Anyánk köntösének drága csücske:

nem juthatsz pogány marokba-ökölbe.

Még, vittél volna mennyi hegyre-völgyre,

virágzakállú Károly sok földjére,

melyekkel ő királyok legdicőbbje.
Sose kerülhess gyáva férfi-kézbe!
Ne túrd Uram, frank földem szégyen érje!”

(Illyés Gyula fordítása)

Az epikus művekből elég nehéz feladat rövid, jellemző részlet kiválasztása. Gyakran túl-
zásokra csábítják a tanárt, annyira, hogy az új ismereteket közlő órák esetében megtörténik,
hogy egy-egy órát egészében szemelvényekre építik. Ez elítélendő akkor is, ha az alapul
vett szemelvények történelmileg is hiteles képet adnak. Bár változatosság tekintetében csá-
bitóak az ilyen megoldások, mégis helyesebb, ha ezt a formát a szakkörökön belül gya-
koroljuk. Eppen ezért igen helyes, ha az osztályok tanmenete időben egybevá a szakkörök
 tematikájával.

Más a helyzet az ismétlő óránál. Ott megoldható, hogy az óra egy-egy része, olykor
 az egész óra szépirodalmi műre, eposzok, regények, drámák, elbeszélések részeire vagy egé-
 szére épüljön. Pl.: A Római Birodalom történetének összefoglalásánál „Római regék és mon-
 dák”, Jan: Spartacus, Kovai: A három tribunus, Sienkiewicz: Quo vadis? c. művekre épít-
 hetjük fel az összefoglalást. Hiszen a tanulók már tiszttában vannak a hiteles történelmi
 anyaggal! S kérdéseinkkel a tudományosságunk megfelelő megállapításokat emelünk ki, azo-
 kat rögzítjük, véssük be maradandóan.

A költői alkotásoktól nem várunk annyi hitelességet. Azokkal szemben a figyelem föl-
 keltése, az érzelmi hatás, hangulat teremtés stb. szempontjából vannak követeléseink. Köny-
 nyekben kezelhetőek, hiszen olykor pár sorban többet mondanak, mint mi értékes perce-
 ken át. Emelje ki a tanár bevezetésül, hogy most a költő beszél e korról, erről az eseményről,
 világról, s mindjárt más szint kap a görög hős helytállása, ha a gyávákról felolvassuk Túr-
 taios sorait „A spártai harcosokhoz” c. költeményéből:

„Senkise tudná mind elmondani emberi szóval,
 mennyi gyalázat is ér gyáva szívű katonát.
 Szégyen a férfira, hogyha a véres harcban a dárdá
 hátulról döfi át, épp amikor menekül.
 Még a halálban is átkozzák, ha a porba hanyatlót
 hátul, a vállai közt szúrta keresztül a vas.”

(Franyó Zoltán fordítása)

S a hőökről Kallinosz sorait:

„Mert hős férfi ha meghal, egész nép vágyik utána,
 s mint istenfiakat tisztelik őt, amíg él;
 mindnyájan felnéznek rá, mint bástyatoronyra,
 mert helyt egymaga áll tetteivel sokakért.”

(Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

Nem szorítkozhatunk pusztán a tantervi koncentrációra. Az általános iskola irodalmi
 anyaga korántsem tartalmaz elég szemelvényre alkalmas szépirodalmi anyagot. Ezen jóval
 túl kell mennünk, s biztosítanunk kell a történelem és a szépirodalom koncentrációját. Mind-
 két lehetőség sok kedves élményre ad alkalmat, s közelebb kerül tanár és tanítvány a közös
 és ismételt átélések hatására. A szépet, az érdekeset szívesen hallják tanítványaink még egy-
 szer. Nem lesz tehát kárba vesztett munka, ha ismételten említjük, amit már irodalomórán
 hallottak.

A szépirodalmi szemelvények a történelemórán folyó oktatási és nevelési munkában szé-
 les skálán nyújthatnak segítséget. Így a szemléletes képzetek és fogalmak kialakítása terén.
 Igen szemléletesen mutathatjuk be pár sorral a lovagi élet egyik jelentős mozzanatát, a baj-
 vívást, azt a feszült pillanatot, amikor a bajnokok felkészülve várják a viadal kezdetét.

„A viadalrahívás kürtje szól
 És a kihívott rögtön válaszol,
 a fegyverek zaja mennyboltig fölhatol.
 A sisak zárt, a kopja még pihen,
 De célja felé szegül mereven.
 Most megindulnak, fellobog a vér
 És elfogy kettőjük között a tér.”

(Dryden: Palamon és Arcite)

Megdöbentő szemléletességgel érzékeltethetjük az elkeseredésükben végül is fegyvert
 fogó lyoni takácsok életét Jaques Gaucheron A lyoni selyemszövőök c. költeményének követ-
 kező soraival:

„Apáról fiúra, korról korra
Mi vagyunk a selyemszövőők,
Jártak előttünk úttörők,
Elhunytak, kiknek itt fényt dúsan szőtt a vére
S akik szépségbe szőtték pária életük.

Egy munkanap: gyolcs lesz belőle,
Hat rőfnyi hosszú legalább,
Négy szemfedőre futja hát,
Selyem zabálja életünk.

Húzd, húzd órákig egyre még,
Mint a szíved, dobog a gép...”

(Gereblyés László fordítása, Helikon kiadás)

A magyar huszár hősiessége nagyszerűbben talán semmiképpen sem rajzolható meg jobban, mint ha felolvassuk Gracza: A szabadságharc csatái c. művéből Sebő huszárkapitány és az osztrák vértés őrnagy párbaját vagy ennek irodalmi változatát: Jókai: A kőszívű ember fiai c. műből Baradlay Richard és Palvitz Ottó párviadalát.

Az érzelmi nevelésnél különösen nagy segítséget kaphat a történelemtanítás a szépirodalomtól. Ezt a segítséget feltétlen igénybe kell vennünk. Csak így alakíthatjuk formáló erővel tanulóink érzelmi életét, világnézetét, helyes történelemszemléletét; így fokozhatjuk azokat a hatásokat, amelyek egy-egy kor, hős, nép s magának a történelemnek, mint tantárgynak a megszerettetéséhez, a történelemórák igazi „történelmi” levegőjéhez vezetnek.

Egy pár kiragadott példával illusztrálva:

A rabszolga életét Madách Az ember tragédiájából vett pár sorral állíthatjuk formáló hatással tanítványaink elé:

„Rabszolga: Uram, segíts!

Éva: Hiába kéred azt,
Ki kínjainknak nem volt részese,
Nem ért, nem ért! — Halk a jajnak szava
S a trón magas. Mért nem hívsz engemet,
Ki eltakarlak s testemmel fogok fel
Minden csapást.

Ah, kedvesem, véred csorogva foly,
Megállítom; fáj ugy-e bár, nagyon?

Rabszolga: Az élet fáj csak, már nem fáj soká.

Éva: Nem úgy, nem úgy, mért éltél volna eddig,

Ha most hálnál meg, amint föllelél.

Rabszolga: Mért él a pór? — a gúlához köver
Hord az erősnek; s állítván utódot
Jármába, meghal. — Milljók egy miatt.”

A keresztények üldözéséről szinte üres, hamisan csengő a mi szavunk. Mennyivel más hatást vált ki Sienkiewicz: Quo vadis? c. művének LXII. fejezetében írott soraival:

„Még be sem sötétedett, s a nép első hullámai máris kezdték elárasztani a caesari kertet... hogy tanúja lehessen a nagyszerű látványosságnak... Rómában már máskor is láttak póznához kötözött embereket égni, de az elítélteknek ekkora tömeget még soha... A magasabb helyekről, ahol a lomb nem zavarta a kilátást, a póznák hosszú sora látszott s rajtuk a virággal, mirtusszal és borostyánnal felékesített keresztények... Közben besötétedett, s az égen felragyogtak az első csillagok. Ekkor minden elítélt mellé odaállt egy rabszolga, kezében égő szövetekkel s mikor a kertben itt is, ott is megharsantak a kürtök, jelezvén, hogy kezdődik a látványosság, az égő szöveteket odanyomták a pózna aljához.

A virágok alatt rejtett szurkos szalma csakhamar fényes lángra lobbant s a tűz, percről percre erősödve, lebontogatta a borostyánfűzért s egyre feljebb és feljebb kúszva az áldozat lábát kezdte nyaldosni. A nép elhallgatott, a kertet betöltötték a velőtrázó sikoltások és a kínos jajgatás.”

A jobbágy helyzetének taglalásánál közismert Katona: Bánk bánjából Tibor panasza c. részlet.

A kurucok vigadozását szemléletesen festi a Csinom Palkó, Csinom Jankó c. kuruc táncdal, amit jó, ha elénekeltetünk, azzal fokozhatjuk a hatást, de a fegyelemre ekkor külön gondoljunk.

A Rákóczi-szabadságharc bukásának az egyénre kiható tragédiáját énekli a „Megölték a Basa Pistát” kezdetű népballada. A Habsburg-gyarmatosítás korának kötéllal fogott katonája siratja sorsát: „Bimbó voltam, amikor én megszülettem” kezdetű népdal, amelynek utolsó sora: „Elhervadtam a császár udvarában”, mélyen érezteti a magyar nép fiának nehéz helyzetét. Hasonló érzést fejez ki: „Nagyabonyban csak két torony látszik” kezdetű népdal stb.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc kora rendkívül gazdag érzelmekeltő irodalmi anyagban. Ezek közismertek. Az önkényuralmi korszak tanításánál természetesen Arany: A walesi bárdok c. művét vesszük, valamint Tompa Mihály: A gólyához c. költeményét. Fokozhatjuk a hatást, ha a tanár könyv nélkül idézi.

A Tisza Kálmán-féle politikai világot jól érzékeltethetjük Mikszáth: A pénzügyminiszter reggelije c. karcolat megfelelő részleteivel. Tisza István és a koalíció harcáról a következő kortesvers szól derűs gúnnyal:

„Tisza Pista sohsem hitte,
hogy ő így megjárja,
Kikopott az országházból
nagy mameluk pártja.
Osztrák sógor talpát nyalta
Pecsovics bandája;
Fekete-sárga bársonyszéknek
nem akad gazdája.
Tisza menjen! E kívánság
mostan általános.
Helyébe jön miniszternek ...
... Kukorica, Kukorica János! ...”

Míg ez együgyűen, addig Ady versei tudatosan halálos gúnnyal marja a háború felé sodródó úri világ politikáját, magát Tiszát is, az „úrnak, magyarnak egyként rongyot”.

Az 1905-ös orosz polgári demokratikus forradalom magyarországi visszhangjaként szemléltehetjük az igen nagy érzelmi hatást kiváltó költői alkotást, Kiss József: A Knyáz Potemkin c. versét:

„Fekete vizeken — hali-hé-hali-hó!
Száll a Knyáz Potemkin, a fekete hajó.
Süvítő szélvésznek a szemébe néznek
Jó hatszáz legények —
— Hali-hé-hali-hó! —
A fekete hajó.

És ahol megjelen, és ahol partot ér,
Erőre kap a kar, fölforr a tunya vér,
Gőg, gazság elsápad, szem nyílik, lánc szakad
És minden rab szabad —
— Hali-hé-hali-hó! —
A szabadsághajó!

Az első világháború rémségeit jól érezteti a háborús bűnösök megfelelő büntetését követelve Gyóni Géza: Csak egy éjszakára c. versében, valamint Veres Péter hősenek, Balogh Janinak az élete. Bár ennek az összeválogatása nem kis gondot okoz. A Horthy-rendszerrel József Attila versei vallják az igazat, s formálják azoknak az érzelmi világát, világnézetét, akik olvassák vagy hallják. (Hazám, Mondd, mit érlel, Város peremén stb.; a munkásmozgalomról az előbbi, a Favágó, Lebukott stb. A felszabadulás utáni világról már bő választék áll rendelkezésre mind prózában mind versben. Ezek közismertek, mégis a megindulás első éveinek érzelmi világát híven kifejezendő, említenem kell Illyés Gyula: Megy az eke c. költeményét.

Semmiképpen nem lehet témám e részletében sem teljességre törekednem. A felsorakoztatott példák híven tanúsítják, mennyire nagyhatású eszköz a szépirodalom az érzelmi nevelés terén, ha jól megválogatott szemelvény-gyűjteményünk van.

Nem nélkülözhetjük a képzelet fejlesztésénél sem. Hogyan képzelhetnék el tanítványaink az egyiptomi világot, ha nem hallanának ilyen szöveget:

„A fejedelem ... kísérője, Színuhe így szól: ... A harmincadik évben, az áradás évszaka
harmadik hónapjának hetedik napján
felment az isten az ő horizontjára,
Felső- és Alsó-Egyiptom királya

Szehotepib-Ré eltrávozott az égbe,
egyesült a napkoronggal.
Az isteni test elvegyült az őt Alkotóval.
A Székhely hallgatásban van,
a szívek gyászban.
A kettős nagy kapu le van pecsételve.
Az udvari nép feje térdén,
a nép jajveszékél.”

(Szinuhe története, fordította Dobrovits Aladár)

A görög életről felgyúl a képzelet, ha olvassuk a tanulók előtt Odüsszeusz nyilversenyét. (Homérosz: Odüsszeia 24. ének 173—174; 181—187; 330; 336—343; 401—424. sorok.) S könnyen elképzeltethetjük a háborút pl. Steinbeck: Volt egyszer egy háború c. könyve Várakozás c. riportjából vett részletekkel, amelyek egy Repülő Erőd pusztulását írják le. (54. l. Ejszaka egy Repülő Erőd pusztulásáról beszélgetett a legénység... stb. stb.)

A szépirodalmi szemelvények igei kitűnőek a tanulók cselekvési vágyának felkeltésére. Mert nemcsak a ponyvának van hatása az akaratra, hanem a szépirodalomnak is. Sajnos az előbbi hatásának a nyomán keletkeznek azok a rendőri stb. esetek, amelyek megszökött gyermekekről, olykor határsértőkről szólnak. A lelki alkatuknál fogva amúgy is kalandra szomjazó gyermekekre rendkívül cselekvő-kényszert jelentenek a hősök példái. Követni őket, hasonló hőstetteket véghez vinni minden gyermeknek álma, vágya. Egyik tanuló példáulúgy kiáltott fel, amikor Periklészről beszéltem: De szeretnék Periklész lenni! — Meglepődve nézek rá, s kérdelem: Miért? — Mert akkor én lettem volna az athéniak királya! (5. osztályban voltunk.) Miltiádész hatására egyik osztályunkban titkos görög-szöveget alapítottak, míg a másik osztályban a görög történelem hatására görögös neveket vettek fel, helyesebben a nevüket meggörögösítették: Vargából Varesz, Gvörgyiből Györesz stb. lett. Napokon keresztül görög—perza háborút játszottak, lakonikusan beszéltek, s keményen jártak-keltek. A görög hősök megbecsülése az egyik kislánynál abban nyert kifejezést, hogy édesapjával megtanította Leonidász s a háromszáz spártai katona síremlékére vésett verset — görögül, s egy kicsit részt érzett a dicsőségéből, amikor megengedtem, hogy az osztály előtt elmondhassa. A Tenkes kapitánya c. tv-film hatására „Tenkes” kapitány vezette az egyik játszó gyermek csapatot, ostromolta a várat, sőt még a kiszámolóban is szerepel: Pesten jártam iskolába, jól nevelt apám / Azt gondolta lesz belőlem Tenkes kapitány stb. ... Robin Hood is sok elhatározásra indítja a tanulókat, különösen a kisebbeket. Várostrom általánosan játszott játék, hol Dobó, Bornemissza szerepét minden gyermek szívesen ölti magára, de csak az erősebbeknek jut ez a boldogság. A partizánok élete, cselekedete nyomán is igen határozott cselekvésekre indítanak a tanulók, amelyekben mindig az igazság mellett akarnak kitűnni; a hősi, a nagyszerű áll példaként előttük, azt akarják utánozni.

A szépirodalmi szemelvények színesen s elevenen tárják elénk a kort, a helyzetet. Gárdonyi: Egri csillagok c. munkájában (126. l.) megrendítően írja le, hogyan bocsátja útjára a szultánhoz fiát Izabella királyné. Az áruló büntetésének megrendítő helyzetképét sokat mondóan fogalmazza meg (381. l.).

„Dobó Hegedűsre nézett.

— Nyomorult! — mondotta.

Hegedűs térdre borult:

— Irgalmazzanak! könnyörüljenek rajtam! — sírta, — megtévedtem, elvesztettem az eszemet.

— Megvallod-e magad is, hogy a várat az ellenség kezére akartad juttatni?

— Megvallom. Csak könnyörüljenek. Gyermekeim vannak: érthető...

S a szava elcsuklott.

A tárgyalás nem folyt tovább egy óránál.

A következő órában már ott függött Hegedűs hadnagy a vár piacán, egy gerendából hevenyészett akasztófán...

Hogy nevel, hogy beszél ez a helyzet a gyermekhez. Kitérülhetetlenül belevésődik a gyermeki lélekbe.

A történelmi hősök jellemét könnyen megvilágíthatjuk rövid szépirodalmi szemelvényekkel. Pl.: Bem alakja Petőfi nyomán válik óriásivá:

„Oh, Bem, vitéz vezérem,

Dicső tábormokom!

Lelked nagyságát könnyes

Szemekkel bámulom.”

Ha Petőfi így ír valakiről! Van-e kétség annak nagysága felől?

A XVII. század nagy alakjáról, Zrínyi Miklósról igaz képet formálhat a tanuló Passuth László Sasnak körme között c. művének soraival (16. l.) Nincs jelen Zrínyi a szentgothárdi csatában, de félelmetes nevének hallatára bomlik a török csatarend, s meg nem érdemelt dicsőséghez jut Montecuccoli.

Csatajelenetek míg a történelemtanár szavai nyomán siváran „vértelenül” alakulnának, addig a szépirodalmi szemelvények úgy játszatják le a tanulók előtt, mint ahogy azok történhetnek volna. Minden borzalmasságával jelenik meg Kovai Lőrinc A három tribunus c. művének sorai nyomán a tanulók előtt Karthágó pusztulása, Gárdonyi Láthatatlan ember c. műve részlete nyomán a katalaunumi ütközet, Jókai A legvitézebb huszár c. novellája az egyik legvéresebb napóleoni ütközetet eleveníti meg stb., stb.

A szemelvények helyes felhasználása bizonyos technikai jártasságot is követel. A tanár készítse el előre a művet, amelyből szemléltetni akar. A jelző cédulácskákat számozza meg, szélére írja rá, mit, melyik részletet jelzi stb. Igen hatásrontó, ha sokáig lapoz a könyvben, ha bizonytalanokodik, ha nincs pontosan kijelölve a szemelvény.

A művek megjelölése, amelyekből a szemelvényeket vesszük nem minden esetben kívánatos, de feltétlenül mondjuk meg az ifjúsági művek íróját, címét. Továbbmenve, tájékoztathatjuk tanulóinkat a nekik való történelmi regények beszerzési lehetőségéről, áráról stb. Egy-egy különösen értékes műnek szervezzük meg a közösségi beszerzését. Gyűjtessünk a tanulókkal a takarékbetétlapokon irodalmi művek beszerzésére is. Buzdítsunk olvasásra, adjunk módot, hogy a sokat olvasó gyermek beszámolhasson olvasmányairól. Állítsuk az osztály elé követendő példának. A többek által olvasott történelmi regényt szakkörökön beszéljük meg.

A felolvasott szemelvény elemzését, feldolgozását az óra feladata szabja meg. Csak röviden, s az óra céljának megfelelően elemezzük a szemelvényt! Ne erőltessük olyankor a fölösleges magyarázatot, amikor a tanulók első hallásra is megértik a szemelvény mondanivalóját. Ne laposítsuk el, ne rontsuk le a hatást, a varázst, amit egy szépen felolvasott szemelvény kelt tanulóinkban. Ennek viszont az a feltétele, hogy szemelvényeink legyenek találóak, önmagukért beszélőek, könnyen érthetőek. Mi szükség van pl. Vörösmarty Átok c. költeményének különösebb elemzésére, ha elolvassuk az első három és utolsó versszakát, a tanulók magyarázat nélkül meggyűlölik Görgeyt.

Váci Mihály: Bontja zászlóit szülőföldem c. versének azon versszakait sem kell elemezni, amelyeket a magáratalált országgal kapcsolatban olvassunk fel:

„A határ tarka pántlikáit
megvarrta a szövetkezet:
bontja zászlós búzatábláit
szülőföldem és integet!

A völgyek meleg mellkasában
dobognak forró traktorok:
hallják meg szerzte a hazában,
— itt is piros jövő buzog!”

A szemelvényeket adó művek természetes talaja a történelmi szertárban vagy azt helyettesítő szekrényben elhelyezett történelmi könyvtár. Gondossággal, előrelátással pár év alatt összegyűjthetjük mind azokat a műveket, felnőtt és ifjúsági történelmi regényeket, amelyekből szemelvényeket lehet válogatni. Szükségesek a verskötetek is: Hét évszázad versei, Petőfi, Arany, Ady, Radnóti, József Attila stb. kötetei mindig kéznél kell, hogy legyenek. Helyes, ha arra is irányt vesszünk, hogy tanulóinknak kölcsönözhesünk történelmi tárgyú műveket. Minden iskolában van iskolai ifjúsági és tanári könyvtár. A történelemtanár válogassa ki ezekből a történelmi tárgyúakat, vegye kölcsön, tárolja a szekrényében, ahonnan jutalmul a jó tanuló, jó történelmes tanulóknak kölcsönözheti. Legyen az megtiszteltetés, buzdítás, ha abból kaphat valaki olvasni.

Gyűjtőmunkával is gyarapíthatjuk a történelmi könyvtárt. Mind a tanulók mind a szülők szívesen ajándékoznak az iskolának kiolvasott vagy dupla példányban meglévő könyveket. Jó szervezéssel, állandó rajtalevéllel magunk teremtsünk történelmi könyvtárt!

Befejezésül az indító gondolatra térek vissza: a történelemóra nem irodalomóra! A szépirodalmi szemelvényeknek a feladata a történelmi anyag alaposabb megértése, figyelemkeltés, érzelmek formálása, a nevelés, a világnézet kialakítása. Csak a tanulók külön emberré nevelése érdekében, sajátosan alkalmazkodva a történelmi anyag funkcióihoz kerülhetnek „bevetésre”.

Éljünk velük, de bölcs mérséklettel.

Turai Kálmán
gyakorló iskolai igazgató